

vztrajni in delavni, ne sramujmo se svojega stanu, ne bodimo učitelji zato, ker nismo nič drugega, ampak bodimo učitelji zato, ker rabi naša domovina naprednega in samostojnega učiteljstva! Nikdar se nihče ne klanja, kakor se je moral sužnik pred svojim gospodom, ne vsiljuj se nikomur, ker se tvoje delo ne ceni po svoji ceni. Kdor nas hoče, naj pride sam po nas! (Št. 2.)

Taka pisava »Učit. Tov.« in osamosvojitve učiteljskega stanu ni bila vseč klerikalni strani naše javnosti, zato je (dr. Krek) »Slovenec« udrihal po učitelstvu — odločitev je padla z znanim članom »Pons asinorum«, na katerega je »Učit. Tovariš« odgovoril v 21. številki leta 1896:

»Slovenec« z dne 21. vinotoka 1896 je prinesel »Pons asinorum«. V tem članku je »Slovenec« jasno pokazal, da mu je na tem, da dobi njegova stranka brezpozorno moč in vpliv čez ljudsko šolo in učitelje.

»Slovenec« je svoj članek spisal »ad captandam benevolentiam«. Rad bi zvalil učitelje na svojo stran, zato se jim laska in hlini naklonjenost šoli in omiki, katera naklonjenost nasprotuje naturi klerikalizma; hotel je napraviti mostiček, čez kateri naj bi prišli učitelji v tabor ultramontanstva, in nazval ta mostiček »pons asinorum« — most za osle. No, slovensko učiteljstvo niso osli in ne pojdejo čez ta most!

Odločitev je padla.

Okrajna učiteljska društva so pričela posiljati »Učiteljskemu Tovarišu« zaupnice in izjave, da se popolnoma v vsakem oziru strinjajo s pisavo »Učiteljskega Tovariša« in načeli vrlega »Učiteljskega Tovariša« in javno to odobravajo; obenem protestirajo proti »Pons asinorum«.

Uredništvo je prejelo take izjave od vseh društev in s tem se je učiteljstvo izreklo za bodočo smer lista in mu dalo barvo na podlagi svojega glasovanja.

To smer je list zastopal odločno naprej. V 23. številki 1896 je pričel prinašati odločne članke »Naš sovražnik«, kjer brani neodvisnost učiteljskega stanu in šole.

V zadnji številki letnika pa piše: »Na koncu leta smo! Če prelistujemo posamezne letošnje številke našega glasila, vidimo, da »Učiteljski Tovariš« letos ni imel lahkega stališča. To pa zaradi tega, ker smo si postavili kot glavno nalogo, potegovati se za pravice našega stanu ter za veljavo in ugled učiteljstva. Pravica ima učiteljstvo še silno malo. To smo pa zakrivil najhujši sami, ker smo se premalo zavedali svojega važnega poklica, ker smo le preradi hlapčevali — ter pravice, ki nam gredo, prepuščali drugim. Ker so nekateri krogi mislili, da smo učitelji namenjeni le za delo, za pokorne sluge brez vseh pravic, zato jim nikakor ne more v glavo, kako se more naše glasilo zoperstavljati tej stari nam škodljivi navadi. To je torej vzrok, da je moral prestajati oziroma odbijati naš list letos marsikak hud in drzen napad. In res, bolj kakor kdaj je dvignil »Učiteljski Tovariš« prapor napredka in prosvete kvišku in bolj kakor kdaj se je potoval za pravice našega stanu.

Težko stališče je imel »Tovariš« tudi zaradi tega, ker ga je cerkvena oblast postavila po tem letu na indeks in je pritiskala na vlado, da je ista grozila, da list ustavi, če ne umiri svoje pisave.

A kljub temu že koncem leta 1897 naznanja »Tovariš«, da bo v novem letu izhajal trikrat na mesec, in sicer 1., 10. in 20. dne v mesecu in to v povečani obliki.

To bo pa stalo mnogo dela, truda, mnogo požrtvovalnosti. Da bo pa mogoče uredniku natančno izpolnjevati to težavno nalogo, zato si je pridobil v ta namen sourednika, kojega ime naznanimo na glavni noveletne številke.

Z novim letom 1898 je prevzel souredništvo »Učiteljskega Tovariša« Engelbert Gangl, ki ga je opravljal do leta 1902.

Z novim letom 1903 je odločil Jakob Dimnik uredništvo in je Engelbert Gangl prevzel sam celotno uredništvo.

V dobi skupnega uredništva je postal »Učit. Tov.« glasilo za ves naš tedanji slovenski jug. Učiteljstvo se je iznova razcepilo v dve organizaciji. In na podlagi tega je zacvetela klerikalno-vladna korupcija nad učiteljstvom, ki jo je pobijal s svojo krepko roko posebno Gangl v dobi samostojnega urejevanja.

V tej dobi se je list razvil do popolnosti stanovsko političnega glasila, ki jo more doseči strokovni tednik. Po obliki, po notranji ureditvi, pa času primerni vsebini, v vseh smereh se je »Učiteljski Tovariš« reformiral.

Nemalo je imel urednik pretrpeti osebno zaradi uredništva; toda imel je vse učiteljstvo za seboj, zato se ga klerikalna strahovlada ni upala uničiti tako, kakor je hotela. Lahko pa s ponosom re-

čemo, ako bi ne bil »Učit. Tov.« v tej dobi v tako odločnih in energičnih rokah, bi učiteljstvo še ne imelo danes vsega tega, kar ima!

Ne smemo pozabiti, da se »Učiteljski Tovariš« v tej dobi ni imel boriti samo na eno stran, ampak je imel opravka tudi s svojimi prijatelji.

Niso še pozabljene »Pretirane zahteve« niti iz deželne zbornice niti iz »Sl. Nar.« in niso še v pozabnosti bojkotni članki in napadi na »Učiteljsko tiskarno« od obeh tedanjih političnih smeri.

Učiteljstvo se je pod vplivom »Učit. Tov.« pričelo krepko osamosvajati na časnikarskem in gospodarskem polju. To tudi naprednim faktorjem našega tedanjega političnega življenja ni bilo všeč.

Težko stališče je imel tedaj »Učiteljski Tovariš«, a zastopal je odločno neodvisno stanovsko-politiško smer in bil pripravljen na boj do skrajnosti, ker je imel tudi v tem slučaju vse učiteljstvo za seboj.

V tej uredniški dobi je tudi svetovna vojna. Na podlagi razmer je »Tov.« mnogo trpel v tem času, a stal odločno tudi v najkritičnejši dobi na braniku naših stanovskih pravic.

Izšla je znana okrožnica SLS., ki je razvila denunciantno akcijo zoper »Učiteljskega Tovariša« in druge liste, očita joč mu srbofilsko tendenco.

Klerikalna stranka je s pomočjo vlade napela vse sile, da uniči Engelberta Gangla zaradi uredništva »Učiteljskega Tovariša«. Najostudnejše denunciacije so romale iz Ljubljane v Idrijo, na Dunaj, v Radgono, v Opatijo, v Gradec in v Trst. Za vsako ceno so hoteli uničiti urednika »Učit. Tov.« kot svojega žrtev. Izposlovali so končno njega službeno premeščenje in ga dvakrat vtekli v vojaško suknjo.

Toda tudi v tem času je »Tovariš« krepko vzdržal — pod najtežjimi razmerami, s katerimi je treba vedno računati, preden se izreče sodba o tej dobi.

Neveljavih zaslug pa si je pridobil »Učiteljski Tovariš« pod uredništvom Engelberta Gangla od prevrata 1918 naprej. Izšel je čisto v posebni izdaji, dasi ga je pisal urednik povečini sam. Problem za problemom se je reševal z največjo naglico, dolgoletni boji učiteljstva so pričeli roditi svoj sad, in ideali so se pričeli uresničevati. V tej dobi je bil »Učiteljski Tovariš« neizprosni vodnik v borbi za naše stanovske pravice.

Položen je bil temelj naši bodoči stanovski organizaciji, in »Učit. Tov.« se je odločno postavil na branik naše svobodne, neodvisne države.

Prežet demokratskega duha in pravega pojmovanja razmerja med organizacijo in svojim stališčem, ki ga je zavzel kot višji šolski nadzornik, se je Engelbert Gangl v 23. številki 1919 poslovil od uredništva »Učit. Tovariša«. Njegovemu značaju enako skromno se glasi poslovilo: »Z 22. številki »Učit. Tov.« sem se prostovoljno odpovedal uredniškemu poslu. Vse sotrudišnice in sotrudišnike, ki so me tekom dvajset let mojega urejevanja požrtvovalno in vztrajno podpirali, ob tej priliki iskreno zahvaljujem za vso njihovo pomoč! Ves čas me je vodila poštena volja, da po svojih najboljših močeh služim stanu in šoli. S to zavestjo se poslovljam. Ljubljana, dne 28. maja 1919.«

Razvoj učiteljskega stanu, njega emancipacija in samoosvojitve ni še dovršena in je še vedno v razvoju; morda nas čaka še ena doba varuštva političnih strank nad učiteljstvom, preden nas presine zavest, da bomo najmočnejši tedaj, ko bomo svojo stanovsko politiko postavili popolnoma na svoje lastne noge ter ne računali le na pomoč strank, ampak se zanašali na disciplino lastnih vrst!

Usodo bodočih generacij ima sedanje učiteljstvo v rokah!

Tehniški in administrativni razvoj »Učit. Tov.« v dobi 60 let.

V posebnem članku pišemo o urednikih »Učit. Tov.« Urejali so naš list od leta 1861—1873 Andrej Praprotnik, nato od leta 1873—1882 Matej Močnik, za njim zopet od 1882—1890 Praprotnik, za njim od 1. 1890—1894 Andrej Žumer, za njim od 1894—1898 Jakob Dimnik in od 1898—1903 kot sourednik z njim Engelbert Gangl, kateri ga je od 1903—1919 urejal in vodil zopet sam.

V času, ko je bila treba urednika nadomeščati, je to izvrševal, vključ svoje mu obilnemu drugemu poslu, predsednik »Zaveze«, tov. Luka Jelenc sam.

Iz svojih skromnih razmer se je razvilo uredništvo v toliko, da ima danes v Ljubljani svoj urad.

Vendar administrativno še ne moremo reči, da je uredništvo doseglo svojo

popolnost in bo v bližnji bodočnosti potrebna nujna izpopolnitev.

Po vsebini se je razvil »Učiteljski Tovariš« iz pedagoško-didaktičnega lista v prvi dobi Praprotnika v šolsko-pedagoški list v Močnikovi, drugi Praprotnikovi in Žumerovi dobi, v katerih je prinašal tudi vesti o društvenem gibanju; do leta 1896. je bil tak tudi v Dimnikovi dobi, in od tega leta je bil po vsebini stanovsko-politiški list za Slovenijo, a od leta 1900. naprej je v tej smeri zastopal tedanji avstrijski slovanski jug.

Po notranji ureditvi je imel sprva obliko strokovne revije, dokler se ni izpremenila tudi notranja ureditev po potrebi razvoja in časa v popoln tednik strokovno-politiškega značaja. Rubrike so se menjavale in označevale po potrebi časa in razmer. Največ se se pa izpreminjale po osebnem okusu in nazorih urednikov.

Naslov lista je doživel več izprememb. Z letom 1861 je pričel izhajati kot »Učiteljski Tovariš«, list za šolo in dom, dokler se z novim letom ni izpremenil v »Učiteljski Tovariš«, list za šolo in dom, o čemer piše Marn v »Knjigi slov. v XIX. veku« nastopno: »Ker se je tedaj pomišljal Praprotnik, postal je listu za šolo in dom z l. 1873. odgovorni urednik Matej Močnik, učenik na l. m. š. v Ljubljani, ter mu je dal po razpravi Ježičnika (IV., 2) v naslovu obliko »Učiteljski Tovariš« in l. 1880 v št. 12 se je prekrstil iz vrednika v urednika.«

Z letom 1890 opazimo izpremembo, da se je pod naslovom označil kot »glasilo Slovenskega učiteljskega društva v Ljubljani«, z letom 1900 kot glasilo avstrijskega jugoslovanskega učiteljstva, z letom 1905 stoji nad naslovom označba »Tednik«, ki je pa pri povečani obliki l. 1908 zopet odpadla. Ob prevratu, sredi leta 1918 ima pa sedanjo označbo kot »glasilo jugoslovanskega učiteljstva«.

Vnanjo obliko je imel prvotno male osmerke ene tiskovne pole od leta 1861 do 1882, kar nam že v zadnjem zvezku 1881. l. naznanja uprava v »Naznanilu in vabilu na roročbo«: »Tovariševa« oblika bo v novem letu nekoliko večja in lepša, naročnina pa ostane enaka dosedanj. Izhajal je v celi poli v obliki velike osmerke od novega leta 1882 do novega leta 1894, kjer naznanja uredništvo: »Vzrok, da se je premenila oblika lista, je ta, da je bila dosedanja oblika prevelika za ponatiske, kateri so se težko uvrščali med druge knjige v knjižnicah.« Tako je izhajal »Tovariš« zopet od leta 1894 do 1898 na 1¼ poli v obliki male osmerke. Z novim letom 1898. je pa kot tednik prišel izhajati v obliki četverke na celi poli ali več do leta 1908. In z novim letom 1908 je pričel izhajati v obliki cele pole ter s tem dosegel višek razvoja v vnanji obliki.

Poleg vnanje oblike naj bo omenjena tudi izprememba notranje oblike od novega leta 1891. naprej; uredništvo piše o tem: »V glavo smo mu vtisnili v znak pravega slovenskega značaja podobno najodličnejšega slovenskega pedagoga, nepozabnega Slomška.« — »Učit. Tovariš« je imel v svoji glavi podobo Slomška do leta 1898. Ob kritičnem letu 1896, in 1897, so pričeli kričati klerikalni listi, da se profomira Slomška, ako ga ima »Tov.« v svoji glavi, ker se pisava lista ne strinja z duhom Slomška. Ko pa je z novim letom 1898. izšel »Tov.« brez Slomška, jim zopet ni bilo všeč, češ, sedaj so pokazali svojo pravo barvo.

Sotrudišnikov je imel »Učiteljski Tovariš« sprva jako malo. Spisovati ga je moral povečini Praprotnik sam. Oglašali so se dopisniki pozneje v večjem številu, toda niti strokovnih prispevkov niso podpisovali in jih priobčevali ali brez podpisa, ali s psevdonimom, ali samo s šifro označeno. Leta 1864. pa že uredništvo samo omenja v vabilu na naročbo, da je pridobilo svoje stalne sotrudišnike, od katerih se posebno šključuje na prispevke prof. J. Marna in M. Močnika. Zanimanje za list je raslo, razmere so postajale manj napete, in leta 1866. do 1871. vidimo vedno več različnih podpisov sotrudišnikov »Učit. Tov.« Letnik 1890. pa prinaša celo imenik sotrudišnikov »Učit. Tov.« Našteje jih v tem letu 84, med katerimi najdemo odlična imena slovenskih pedagogov, katerih nekatera so postala znamenita v zgodovini slovenske pedagogike in razvoja slovenskega šolstva sploh. L. 1891. priobčuje list že 103 sotrudišnike, l. 1892. je naraslo število na 133 in leta 1893. na 152. Naraslo je še nadalje, toda z novim letom 1894. uredništvo ni prinašalo več imenika, pač pa so se dopisniki podpisovali. Preobrat se čuti tudi v tem oziru z letom 1896. Ko je list postal stanovsko-politiški, so tudi sotrudišniki pričeli zopet uporabljati anonimnost, ker je pri tedanjih razmerah bilo razumljivo in za stanovsko-politiško glasilo principialno popolnoma pravilno. Anonimnost je pri

politiških glasilih glavna nevidna sila, ki daje s tem vso moč — listu in zveča njega vpliv, ker stemnjajočim poudarjenim osebe, temveč se okrepiti smer lista in gibanja, kateremu služi. Osebe stopajo v ozadje.

Tako je bilo do prevrata! Ob prevratu se je ukoreninila navada, da se dopisujejo dopisniki tudi pod nekritične dopise, katerih odgovornost bi lahko prevzelo uredništvo in so pisani popolnoma v smislu uredništva.

Zanimanje za žurnalistiko je naraslo, tovariši so pridno prišli za pero in ni ga skoro kraja v Sloveniji, da bi ne imeli po enega ali celo več zmožnih zastopnikov za časnikarska poročila.

V tem tiči še velika moč in sila našega stanu, ki je do danes še nismo dovolj cenili in izrabili.

Odgovorni uredniki prvih številkam »Učit. Tov.« so bili faktični uredniki sami. Tako je bil odgovorni urednik od leta 1861—1872 Andrej Praprotnik, od 1873—1881 Matej Močnik, od 1882—1889 zopet A. Praprotnik, nato od 1890—1893 Andrej Žumer in od 1894—1899 Jakob Dimnik.

Leta 1899. se pa glasi v poročilu Zaveze tozadevni sklep: »Pri »Učit. Tov.«, ki je postal z novim letom (1900) šolsko-politiški list, se je pridržala dosedanja oblika, le papir se je izbral slabši in zato cenejši. V redakcijskem odboru so člani vodstva in faktična urednika lista. — Odgovorni urednik je neučitelj in ga mora brezplačno preskrbeti tiskar Rud. Milic.«

Tako se je za stanovsko-politiški list odobrila princip, da bodi odgovorni urednik neučitelj, da si list ohrani tem svobodnejše roke, tudi kar se šolskih oblasti tiče, in se izogne vsem morebitnim poizkusom pritiska.

Od novega leta 1900 je bil odgovorni urednik neučitelj Jožef Pance do 13. št. leta 1901., nakar je bil od 13. do 15. št. neki Jož. Longika in nato Radivoj Korene od 15. št. 1902 in do novega leta 1919., ko je prevzel odgovorno uredništvo zopet učitelj Fran Marolt.

V vsej dobi nima »Učit. Tov.« zaznamovati nobenega slučaja preganjanja, razven v zadnji — po prevratu, o čemer pa bomo pozneje objavili svoje spomine.

Upravištvu »Učit. Tov.« je bilo v prvih letih od l. 1861.—1889. v rokah tiskarnarja in založnika Rud. Milica. Z novim letom 1890. ga je pa prevzel učitelj Fran Kokalj, ki ga je opravljal do leta 1894. Lastno upravištvu se je osnovalo šele tedaj, ko je list prevzelo Slov. učit. društvo. Zato je ono vedno imenovalo upravnika. Od novega leta 1895.—1896. je opravljal upravištvu Alojzij Kečelj; od novega leta 1897.—1907 Fran Črnaog; nato od novega leta 1908.—1909 Andrej Rape; od novega leta 1910 do sredi leta 1913 Jakob Pretnar in sredi leta 1913. do danes Fran Marolt.

Kdor ni imel opravka z upravniki deli, ta ne ve presoditi dela in zaslug, ki jih imajo upravniki za razvoj lista. Se tako dobro uredništvo lista ne more imeti uspehov z listom, če odpove uprava in ni točna.

Iz skromnih razmer se je razvilo upravištvu v ogromno delo. Ni pa še doseglo svojega viška, dokler ne doseže svojega urada in se delo vseh naših stanovskih upravištev ne koncentrira v tem uradu.

Naročniki se vzdržujejo tudi z agilnostjo in točnostjo upravištva. Prvo leto je »Tov.« prinašal imena naročnikov. V prvi številki jih izkazuje 23, a že do 12. številke leta 1861 je naraslo število na 504. V nadaljnjih letnikih ni bilo več imen naročnikov do leta 1866, v katerem jih izkazuje 300. Število je padlo, ker je list zastopal konservativno smer in se je učiteljstvo s tem odvrnilo od njega. Tudi v nadaljnjih letnikih ni razvidno, koliko naročnikov je imel list. List je medtem postal društveno glasilo Sl. uč. dr. in se nekoliko dvignil z ozirom na naročnike, a vkljub temu beremo v poročilu o obnem zboru društva leta 1892: »Na Kranjskem je še polovica tovarišev in 1/10 učiteljic, ki še niso naši naročniki.«

A že leta 1892 čitamo v poročilu občnega zbora, da se je list dvignil na 700 iztiskov in leta 1895 že na 800 iztiskov. Po letu 1896 je število naročnikov padlo na 600, ker je odpadla duhovščina, a že v naslednjem letu (1897) je pridobil list naročnikov med učiteljstvom in se dvignil na 700 ter nadalje od leta do leta pridobival naročnikov med učiteljstvom. Danes se tiska v 2300 iztiskih, a tudi to število ima še bodočnost pred seboj — da bo raslo!

Izhajal je »Tovariš« sprva v letu 1861 vsak mesec, a že v zadnji številki prvega letnika naznanja uredništvo: »ker se jih je dosihmal toliko naročnikov priglasilo, da smo mogli shajati in ker se trdno nadejamo, da nam bodo dosedanj

naročniki zvesti ostali in bodo še drugi pristopili in nas podpirali, in iz potrebe, ker si žele vsi bralci, bo list dvakrat na mesec izhajal."

Z letom 1862 je pričel izhajati vsakega 1. in 15. v mesecu do leta 1891, od 1892 pa vsakega 1. in 16. v mesecu do leta 1897. Z letom 1898 je izhajal po trikrat na mesec, vsakega 1., 10. in 20. v mesecu do leta 1904, dokler ni postal z letom 1905 tednik in izhajal vsak petek v tednu in pozneje vsako sredo.

Zvezkov ali izdaj je izšlo normalno število do vojne dobe, v kateri jih je izšlo leta 1914 le 43 števk, leta 1915 le 19 števk, leta 1916 le 26 števk, enako leta 1917. Vzroki so bili najrazličnejši in jih tu ne moremo posebej opisati. V letu 1918 se je pa posebno po prevratu povzdignil in doživel tudi mnogo posebnih izdaj. V letu 1919 je manj izdaj zaradi tiskarske stavke.

Cena lista je naraščala z razvojem lista in naraščanjem draginje papirja in tiska. Leta 1861 je stal list 1 gl 50 kr, a z drugim letom 1862—1871 je stal zaradi dvojnega izdajanja v mesecu 2 gl 50 kr, od 1877 do 1889 je stal 3 gl, in od 1890 do 1897 za ude Slov. uč. dr. 2 gl in za neude društva 3 gl. Leta 1898 se je zvišala naročnina za ude na 3 gl in neude na 4 gl do leta 1899. Z letom 1900 se je naročnina izenačila za vse enako na 8 K do leta 1910, ko se je naročnina zopet zvišala na 10 K do leta 1917, l. 1918 je stal 12 K, pozneje pa 12 K za org. člane in 20 K za neorganizirane naročnike.

"Učiteljski Tovariš" je bil sprva i a s t Milčeve tiskarne v Ljubljani od leta 1861—1889, s katerim letom ga v 24. številki izroča Milčev v last Slovenskemu učiteljskemu društvu v Ljubljani. Z novim letom 1900 je prišel "Učiteljski Tovariš" v last Zaveze.

O tisku "Učit. Tov." čitamo v spomenici ob 25-letnici Zaveze to-le: "Učiteljski Tovariš" se je tiskal v Milčevi tiskarni, s katero je imela Zaveza posebno pogodbo. Pri sestavljanju dotične pogodbe smo bili toli previdni — dobro vedoč, da naši nasprotniki vedno preže, kje bi mogli prizadeti Zavezi kako občutno škodo — da smo se zavarovali napram poželjivim nakanom svojih "prijateljev". In ko je prešla Milčeva tiskarna v last neke klerikalne tiskovne zadruge, jo je pobral naš "Tovariš" iz svojega 40 in pol leta starega domovja in se preselil dne 20. maja 1901 v "Narodno tiskarno".

Ko smo ustanovili "Učiteljsko tiskarno" in je začela dne 1. julija 1906 leta delovati, se je preselil "Učiteljski Tovariš" dne 6. julija 1906 pod domačo "streho".

Tu je dobil svoj stalni dom in v zadnjem letu mu je dala tiskarna tudi lastno pisarno v svoji hiši in od tedaj se nahaja tudi uredništvo pod lastno streho.

FRAN MAROLT:

"Učiteljski Tovariš" — v vojni dobi.

Od 31. julija 1914 — 28. oktobra 1918.
(Osební spomini in doživljaji.)

Ko je Avstro-Ogrska leta 1914. napovedala mali, pa junaški Srbiji vojno, hoteč jo popolnoma vdušiti, zavedali smo se vsi, ki smo že pred vojno čutili jugoslovansko in občutili dan za dnem trdo, neusmiljeno in brezobzirno pest starega avstrijskega režima, da mora sedaj ali nikdar priti to, kar nas in naše brate reši sto in stoletnega jarma.

Že pred vojno smo si bili svesti svoje moralne in fizične moči, kljub ogromni premoči svojih zatiralcev, Nemcev in Madžarov, in kljub silni pomoči, ki jo je bivši monarhiji nudila njena zavezница Nemčija.

Se so mi živo v spominu oni prekrasni juljski dnevi leta 1911., ko sem se pridružil na izletu v Beograd bratskemu pevskemu društvu "Ljubljanski Zvon". Bratje Srbi so nas sprejeli z odprtimi rokami in v bratskem objemu smo prepevali naš "Naprej!" in "Odnihala nas mati jedna". — Takrat sem prvič sezal v krepke roke bratov Srbov, vžival čar njihove prave slovanske gostoljubnosti in občudoval srbsko demokratsko dušo.

Leto pozneje je napočil dan osvobodjenja Kosovega in — po balkanski vojni je prišla in morala priti ona grozna vojna, ono klanje in morenje, ki je pretresalo ne le evropsko celino, ampak celi svet.

Ob napovedi bratske morije nas je vse Jugoslovane zaskelilo v dno duše. Starejši smo se tolažili, da nas nikdar ne vpokličejo, a mlajši tovariši so odhajali kakor poje pesem:

Pojó lepó, pojó glasno,
Pri srci pa jim je hudó!

Mnogo, zelo mnogo slovenskih učiteljev iz vseh slovenskih pokrajin, se je moralo odzvati vojnemu klicu in je odhi-

telo — pustivši domove in rodbino, — pod orožje.

Vojne ovire "Učit. Tovariša".

Mene, kot upravnika, je najbolj skrbelo, kaj bo z našim listom. Komaj je preteklo leto kar sem prevzel upravo lista, pregledal gmočno stanje in število naročnikov ter si napravil načrt, po katerem sem hotel urediti vse razmere, privabiti čimveč novih naročnikov in učvrstiti listu pot — kar izbruhne vojna, kakor strela z jasnega neba.

Zaradi mobilizacije je odpovedalo posredno ali neposredno mnogo tovarišev list, vsled česar smo že prvo leto vojne izgubili nad 5000 K tekoče in zaostale naročnine, ki bi se bila sicer plačala.

Vmes je posegla še skrb za obstanek naraščajoča draginja in vse muke vojnega stanja, ki so marsikaterega naročnika ob novem letu odvrnile od stanovskega lista.

Naš list, ki je imel še meseca decembra 1914 — 1251 naročnikov, je padel koncem leta 1915 na 889, koncem leta 1916. na 873, in leta 1917. na 846 naročnikov, v katerem številu pa so všteti tudi brezplačni ali v zameno oddani izvod. Leta 1918. je število naročnikov vsled srečno izvedene misli, naročnike organizirati po okrajnih učiteljskih društvih poskočilo zopet na 1347 organiziranih in čez 300 drugih, skupaj okroglo na 1700 naročnikov.

Upoštevati se mora tudi, da so se poleg vpoklicev, smrtnih slučajev, bede in skrbi za obstanek in zaradi tega odpadlih naročnikov, pojavile še druge težkoče, ki so neugodno vplivale na izhajanje lista.

Ne-le, da so vojaški nabori pobrali, in da so v vojaško suknjo vtaknili malone vse tiskarniško osebje, ampak vojaška oblast je tudi kratkoma lo narekovala, koliko stavnega materiala (svinca, medij, bakra) mora tiskarna oddati v vojne namene. V Učiteljski tiskarni so takega materiala rekvirirali nekaj stotov.

Ker je ves vladno-policijski aparat komaj čakal, da uduši tiskarno, kot napredno in neodvisno in zbog tega državi nevarno obrtno podjetje, ki je tiskalo prejšnje neodvisne liste, je trebalo največje previdnosti pri pisanju in urejanju listov, ki so v nji izhajali. In med temi je bil tudi naš "Učit. Tovariš", ki je bil vedno na indeksu.

Saj je policija napravila pri predsedniku Zaveze strogo hišno preiskavo, pričakujoč, da bo našla obtežilnega gradiva, ker je bil neustrašen mož, stoječ na celu napredni učiteljski organizaciji in ker je imel sina, ki je odšel v službovanje k bratovi Srbom.

Pozneje sem zvedel, da je bil tudi upravnik s celo rodbino v tistem zloglasnem zapisniku. Radoveden sem, kaj bi se bilo meni zgodilo ob hišni preiskavi, ker — našli bi bili ob steni pri oknu sliko sv. Save in v predalu, pisalne mize nekaj slik kralja Petra I. in razglednic Beograda, ki sem jih bil poslal leta 1911. v spomin svoji rodbini. Bržkone bi se bil moral seliti na Ljubljanski grad in od tam v vojašnico že leta 1914!

Kaj pa je bilo s "Tovarišem"? Deželna vlada ga je hotela kar nakratko ustaviti in le previdnemu in premetenemu posredovanju predsednika naše "Zaveze" se je posrečilo to zlo odvrniti.

Visel pa je nad njim neprestano Damoklejev meč, zlasti mu je sedla na vrat policijska cenzura.

Ker se je število naročnikov zaradi že navedenih razmer tako opasno krčilo, so nastale težkoče glede plačil za tisk, urednika, upravnika in odpravo lista. Zato je bilo vodstvo "Zaveze" primorano odrediti, da je list — mesto tedensko — izhajal le vsakih 14 dni. S tem se je mnogo prihranilo, obstanek listu ni bil več tako hudo ogrožen in — jadrati smo srečno dalje. Izhajali smo kljub vsem hudim zaprekam z največjo previdnostjo.

A tudi naročniki so se, sluteč nevarnost, ki je pretela, lista tem trdneje oklepali. Vsak je storil svojo dolžnost: naročniki so plačevali točno svoje prispevke, upravniki je lahko opominjal in plačeval račune tiskarni in kar je trebalo drugega poravnati. Prav nič se ne sramujemo povedati, da smo odplačali tiskarni ves predvojni dolg, ki je znašal do 6000 K in poleg tega poravnali še vse račune od leta 1914 do 1918.

Kako je torej list izhajal?

Prva — vojna številka — ki je naznala utešitev tiskovne svobode, kolikor jo je še preostalo — je izšla 31. julija 1914. Do 14. avgusta tega leta je izhajal list redno, od tega dne dalje pa — kakor naznala uredništvo — "zaradi nastalih razmer za nedoločen čas vsakih 14 dni." Zaradi te odredbe je leta 1914 izšlo le 43 števk.

Se hujše in opasnejše posledice so se pojavile 1. 1915 po izbruhu vojne z Italijo. Ker je bilo vedno več naročnikov mobiliziranih in je bilo zaradi sovražnosti skoro vse goriško — pozneje i istrsko in tržaško šolstvo prekinjeno ali popolnoma ustavljeno, učitelji do 50 leta pa mobilizirani ali

evakuirani, odpado je zopet nad 300 naročnikov.

To je bil za list nov, še hujši udarec! Toda obupali nismo, niti ne vrgli puške v koruzo.

Meseca junija, julija, avgusta in septembra 1915 je list zaradi "nastalih razmer" izhajal le enkrat na mesec, od 8. oktobra i. l. pa zopet vsakih 14 dni. Skupaj je izšlo to leto le 19 števk.

Od leta 1916 dalje do konca l. 1918 pa je list izhajal redno vsakih 14 dni. Izšlo je: l. 1916 — 26, l. 1917 — 26 in l. 1918 — 29 števk.

Le na ta način smo prejadrali nevarno dobo 1914—1918 in rešili list pogubnih vojnih vplivov in morda — propada.

Navedena dejstva izpričujejo, koliko je list trpel gmočno. A glejte — tovarišice in tovariši:

Vaša neomajna zvestoba do stanovskega lista, vaša požrtovalnost, ki je presegala vse, kar smo pričakovali od vas, je ohranila list v najtežjih časih v dolgih šestdesetih letih. Znani so mi slučaji, — pisma, ki jih še hranim, so živa pričča stanovske zvestobe in kolegialne ljubezni ter zvestobe do lista — ko je tovarišica, plačujoča list mesečno s krono, ki si jo je v težkih časih prehrane takorekoč od ust odtrgala, vztrajala kot naročnica.

V oni zloglasni dobi politične hinavščine, ko so odpadale od nas neznačajne, s podporami kupljene duše, ko so nas in naš list preganjali ne le avstrijski policaji in zbesneli, po odlikovanju in avancementu hrepeneči cenzorji, ki so vohali v vsaki črki in vsaki besedi, naslovljeni naši tiskarni ali našemu stanovskemu glasilu, kri in izdajstvo, vztrajali smo z železno disciplino stanovske zavednosti in bratovske ljubezni vsi kot en mož: naročnice in naročniki kolikor jih je še preostalo, urednik in upravnik.

Konfiskacije "Učit. Tov." v vojni dobi.

Znano nam je bilo, da cenzurirajo vse vojujoče se države precej strogo svoje liste. Vendar ne smemo zgodovini dolžni ostati in pribiti dejstvo, da je odnesla rekord vsej svetovni cenzuri bivša avstrijska politična (ali policijska) in vojaška cenzura. In kako tudi ne — saj je bila Avstro-Ogrska najpobožnejša in najbolj policijska država!

Neverjetno je, kaj vse je preстал že naš ubogi, ponižni in patriotični "Tovariš".

Leta 1914 nam je državna cenzura še nekoliko prizanašala, ker so bile zasežene le 3 notice v 41. številki in v 43. številki del uvodnika ter ves po "Edinosti" posnet članek "Zvestoba za zvestobo". — To je bila le tiskina pred viharjem!

Od leta 1915 pa je začel avstrijski policijski cenzor proti našemu listu kar divjati; zasegel je v 15 števkah nebroj notic, člankov, celo nedolžne pesmice je smatral kot državni nevarne.

Oglejmo si to divjanje av. polic. aparata nekoliko natančneje, prvič: ker bo to nečedno, literarno-rabeljsko početje marsikoga — morda celo bivše urednike, — izmed naših čitateljev v prvi vrsti dopisnike same zanimalo, in pa, da ohranimo to literarno justifikiranje literarni zgodovini.

Ako smo prav poučeni, ima največ teh grehov na vesti bivši višji komisar avstr. drž. policije Mihael Skubl. Naj mu jih odpušča sedaj Nemška Avstrija!

V 1. št. l. 1915 nam je zasegel notico o talcih v Dalmaciji (državna sramota!) in del dopisa o nekem dalmatinskem denunciantu (demoralizujoča državlj. vzgoja!)

V 2. št. je zasežen članek o sporazumu med Slovenci in Italijani — del notice o lex Kolisko — notico o ustavljenem pouku na srednjih šolah v Gradcu — notici o otvarjenju laškega moškega učiteljskega v Gradski ob Soči (koncesija bodočemu sovravniku) in o nemški "Jugendwehr" v Gorici.

Vlado je bilo sram, da je tik pred izbruhom vojne z najpodlejšim sovražnikom nudila pripadnikom te narodnosti kulturne koncesije.

V 4. št. je zasežen uvodnik "Ruska vlada v Galiciji s posebnim ozirom na šolstvo" — članek "Poljaki na pruski državni zbor" — in 5 bridkih resnic podlistka "Iz življenja za življenje".

V 6. št. nam je zasegla odlomek iz dr. Foersterjevega predavanja v Monakovem "Država in pravstveni zakon" — in članek "Rusko šolstvo v Galiciji". — Umevno, da se je policijska vlada bala, če bi Slovenci, zlasti še učitelji, kaj izvedeli, kako so Rusi preosnavljali zanemarjeno gališko šolstvo.

V 7. št. je zasegla člančič "Koliko stane svetovna vojna", ker jo je bilo strah, če bi javnost o tem kaj izvedela.

V 8. št. je zasegla člančič "Proti slovanski Adrijii" — in v 9. št. Erjavčev podlistek "Odšli so!"

V 10. št. je zasegla Ganglovo pesem "Vran", notici "Z bojnege polja" in "Rusko šolstvo v Galiciji".

Celo nedolžni stavek "Zahajajte samo v lokale, kjer imajo na razpolago naš list" je dobil belo krilce, da ga ni bilo več videti.

V 15. št. nam je av. policaj zasegel članek "Nemška moč", ker je razpravljalo o nemških političnih bojnih društvih "Südmarki" in "Schulvereinu". Dalje članek "Govor pameti srca" in notico iz sežanskega okraja, ki govori o šolah ob soški fronti, ki so jih zaprli.

Se hujše je avstr. pol. cenzor divjal v letniku 1916., ker nam je v njem kar v 18. števkah pobelil razne notice, članke in pesmi. Čujmo!

V 1. št. je zasegel odstavek notice o grofu Tiszi in narodnostih na Ogerskem.

V 3. št. del članka "Misli in čustva ves čas od početka vojne", ker je bilo nevarno državi, tako misli radovednim čitateljem razkladati.

V 4. št. del članka "V dvorih slave! Donesek h kulturni zgodovini" — in cel članek "Za avtonomijo narodov".

V 6. št. je bila zasežena Ganglova pesem "Oltar" in del notice "Biti slovenske krvi bodi Slovencu ponos".

V 8. št. odstavek članka "Pot k življenju" in del Erjavčevega pisma v podlistku.

V 10. št. kratek, iskren pozdrav V. Maziljev z bojišča.

V 11. št. zadnji odstavek članka "Nemški program" in listnica uredništva, v kateri se brani neopravičilen zaplembam. Vse zaman! Sila cenz. š. je bila tedaj močnejša od pravice in resnice!

V 12. št. notica o oprostitvi ravnatelja dr. Alajpoviča v Sarajevu — dalje notica o zloglasnem vojnem poročevalcu (recte: denunciantu) prof. Peerzu — in opazka o štajerskem naredbenim listu.

V 13. št. notica glede odluka in zaplemb napisa na škatlicah vžigalice C. M. družbe.

V 14. št. članek "Odprava čl. 19. drž. os. zakona" — in konec notice "Konvikt za ital. otroke na Dunaju".

Zlasti zaplemba zadnje notice je značilna za brezvestno in neusmiljeno početje avstrijskih mogotcev. Ko je naš narod umiral na soški fronti, ko mu je sovražnik in domačin rušil domove in ko je naša begunska deca stradala in umirala v zloglasnih taboriščih v Lipnici, Wagnji in Strnišču p. Ptuj, prav tisti čas je avstr. vlada ustanovila za dijakke ital. narodnosti na Dunaju poseben konvikt ter opozarjala na 120 še prostih mest. Ironično je uredništvo pripomnilo: "Hrano zastojni imajo večkrat tudi slovenski dijaki, ko kibicirajo dobrosrčnim Tirolcem, Dalmatincem in našim Janezom pri menaži v postojankah za soško fronto. Skoraj vselej kaj odpade: enim na Dunaju, drugim doma... kar je bilo seveda zaplenjeno.

V 15. št. je bil zasežen uvodnik "Nemško učiteljstvo v Avstriji" — članek "Položaj predsednika av. poslanske zbornice" in uvod notice "Za skupno delo".

V 16. št. krasno pesem, ki jo je opesnil Nedin Sterad, in sklep pisma v podlistku, ki v njem uredništvo prosi cenzorja obvestila, ako za naš list veljajo kake posebne izjemne določbe glede zaplemb.

Ona zasežena pesem se glasi:

Mati.

O, mati, mati,
tolaži me nocoj
spomin tvoj zlati,
ko strašna smrt
me kliče v boj!

Olej, smrt se bliža...
Za strelom križa
strel se ognjeni topov —
usode klic
in sklep bogov.

O, mati, moja,
naj duša tvoja
pozdrav mi zadnji da,
ko zame luč
umre sveta!...

V 17. št. je bil uradno skrajšan članek "Nova Avstrija" (Jin ni bila vseč, — zato imajo sedaj tako, kakršno so si zaslužili.)

V 18. št. je bila zaplenjena zopet prekrasna pesem Nedin Steradova:

Ranjenec.

Umiram!... bridka smrt
na čelo me je poljubila.
Že čutim hladno groba noč...
O, kje si, moja mlada moč,
da nate se oprt,
ubranim smrtnega vabila?

Težko je pač slovo
od mladih cvetnih let življenja,
ko čisto sreče je nebo!
Ah, gledalo te več ne bo
lepote žejno to oko —
že bliža konec se trpljenja!

Srce mi krvavi —
pod hrastom tam je že pripravljen
med drugimi moj rani grob,
kjer mlad nesreče spal bom rob...
Pomoči za me ni —
ah, kmalu bom vseh ran ozdravljen!

naročniki zvesti ostali in bodo še drugi pristopili in nas podpirali, in iz potrebe, ker si žele vsi bralci, bo list dvakrat na mesec izhajal."

Z letom 1862 je pričel izhajati vsakega 1. in 15. v mesecu do leta 1891, od 1892 pa vsakega 1. in 16. v mesecu do leta 1897. Z letom 1898 je izhajal po trikrat na mesec, vsakega 1., 10. in 20. v mesecu do leta 1904, dokler ni postal z letom 1905 tednik in izhajal vsak petek v tednu in pozneje vsako sredo.

Zvezkov ali izdaj je izšlo normalno število do vojne dobe, v kateri jih je izšlo leta 1914 le 43 števk, leta 1915 le 19 števk, leta 1916 le 26 števk, enako leta 1917. Vzroki so bili najrazličnejši in jih tu ne moremo posebej opisati. V letu 1918 se je pa posebno po prevratu povzdignil in doživel tudi mnogo posebnih izdaj. V letu 1919 je manj izdaj zaradi tiskarske stavke.

Cena lista je naraščala z razvojem lista in naraščanjem draginje papirja in tiska. Leta 1861 je stal list 1 gl 50 kr, a z drugim letom 1862—1871 je stal zaradi dvojnega izdajanja v mesecu 2 gl 50 kr, od 1877 do 1889 je stal 3 gl, in od 1890 do 1897 za ude Slov. uč. dr. 2 gl in za neude društva 3 gl. Leta 1898 se je zvišala naročnina za ude na 3 gl in neude na 4 gl do leta 1899. Z letom 1900 se je naročnina izenačila za vse enako na 8 K do leta 1910, ko se je naročnina zopet zvišala na 10 K do leta 1917, l. 1918 je stal 12 K, pozneje pa 12 K za org. člane in 20 K za neorganizirane naročnike.

"Učiteljski Tovariš" je bil sprva i a s t Milčeve tiskarne v Ljubljani od leta 1861—1889, s katerim letom ga v 24. številki izroča Milčev v last Slovenskemu učiteljskemu društvu v Ljubljani. Z novim letom 1900 je prišel "Učiteljski Tovariš" v last Zaveze.

O tisku "Učit. Tov." čitamo v spomenici ob 25-letnici Zaveze to-le: "Učiteljski Tovariš" se je tiskal v Milčevi tiskarni, s katero je imela Zaveza posebno pogodbo. Pri sestavljanju dotične pogodbe smo bili toli previdni — dobro vedoč, da naši nasprotniki vedno preže, kje bi mogli prizadeti Zavezi kako občutno škodo — da smo se zavarovali napram poželjivim nakanom svojih "prijateljev". In ko je prešla Milčeva tiskarna v last neke klerikalne tiskovne zadruge, jo je pobral naš "Tovariš" iz svojega 40 in pol leta starega domovja in se preselil dne 20. maja 1901 v "Narodno tiskarno".

Ko smo ustanovili "Učiteljsko tiskarno" in je začela dne 1. julija 1906 leta delovati, se je preselil "Učiteljski Tovariš" dne 6. julija 1906 pod domačo "streho".

Tu je dobil svoj stalni dom in v zadnjem letu mu je dala tiskarna tudi lastno pisarno v svoji hiši in od tedaj se nahaja tudi uredništvo pod lastno streho.

FRAN MAROLT:

"Učiteljski Tovariš" — v vojni dobi.

Od 31. julija 1914 — 28. oktobra 1918.
(Osební spomini in doživljaji.)

Ko je Avstro-Ogrska leta 1914. napovedala mali, pa junaški Srbiji vojno, hoteč jo popolnoma vdušiti, zavedali smo se vsi, ki smo že pred vojno čutili jugoslovansko in občutili dan za dnem trdo, neusmiljeno in brezobzirno pest starega avstrijskega režima, da mora sedaj ali nikdar priti to, kar nas in naše brate reši sto in stoletnega jarma.

Že pred vojno smo si bili svesti svoje moralne in fizične moči, kljub ogromni premoči svojih zatiralcev, Nemcev in Madžarov, in kljub silni pomoči, ki jo je bivši monarhiji nudila njena zavezница Nemčija.

Se so mi živo v spominu oni prekrasni juljski dnevi leta 1911., ko sem se pridružil na izletu v Beograd bratskemu pevskemu društvu "Ljubljanski Zvon". Bratje Srbi so nas sprejeli z odprtimi rokami in v bratskem objemu smo prepevali naš "Naprej!" in "Odnihala nas mati jedna". — Takrat sem prvič sezal v krepke roke bratov Srbov, vžival čar njihove prave slovanske gostoljubnosti in občudoval srbsko demokratsko dušo.

Leto pozneje je napočil dan osvobodjenja Kosovega in — po balkanski vojni je prišla in morala priti ona grozna vojna, ono klanje in morenje, ki je pretresalo ne le evropsko celino, ampak celi svet.

Ob napovedi bratske morije nas je vse Jugoslovane zaskelilo v dno duše. Starejši smo se tolažili, da nas nikdar ne vpokličejo, a mlajši tovariši so odhajali kakor poje pesem:

Pojó lepó, pojó glasno,
Pri srci pa jim je hudó!

Mnogo, zelo mnogo slovenskih učiteljev iz vseh slovenskih pokrajin, se je moralo odzvati vojnemu klicu in je odhi-

telo — pustivši domove in rodbino, — pod orožje.

Vojne ovire "Učit. Tovariša".

Mene, kot upravnika, je najbolj skrbelo, kaj bo z našim listom. Komaj je preteklo leto kar sem prevzel upravo lista, pregledal gmotno stanje in število naročnikov ter si napravil načrt, po katerem sem hotel urediti vse razmere, privabiti čimveč novih naročnikov in učvrstiti listu pot — kar izbruhne vojna, kakor strela z jasnega neba.

Zaradi mobilizacije je odpovedalo posredno ali neposredno mnogo tovarišev list, vsled česar smo že prvo leto vojne izgubili nad 5000 K tekoče in zaostale naročnine, ki bi se bila sicer plačala.

Vmes je posegla še skrb za obstanek naraščajoča draginja in vse muke vojnega stanja, ki so marsikaterega naročnika ob novem letu odvrnile od stanovskega lista.

Naš list, ki je imel še meseca decembra 1914 — 1251 naročnikov, je padel koncem leta 1915 na 889, koncem leta 1916. na 873, in leta 1917. na 846 naročnikov, v katerem številu pa so všteti tudi brezplačni ali v zameno oddani izvod. Leta 1918. je število naročnikov vsled srečno izvedene misli, naročnike organizirati po okrajnih učiteljskih društvih poskočilo zopet na 1347 organiziranih in čez 300 drugih, skupaj okroglo na 1700 naročnikov.

Upoštevati se mora tudi, da so se poleg vpoklicev, smrtnih slučajev, bede in skrbi za obstanek in zaradi tega odpadlih naročnikov, pojavile še druge težkoče, ki so neugodno vplivale na izhajanje lista.

Ne-le, da so vojaški nabori pobrali, in da so v vojaško suknjo vtaknili malone vse tiskarniško osebje, ampak vojaška oblast je tudi kratkoma lo narekovala, koliko stavnega materiala (svinca, medij, bakra) mora tiskarna oddati v vojne namene. V Učiteljski tiskarni so takega materiala rekvirirali nekaj stotov.

Ker je ves vladno-policijski aparat komaj čakal, da uduši tiskarno, kot napredno in neodvisno in zbog tega državi nevarno obrtno podjetje, ki je tiskalo prejšnje neodvisne liste, je trebalo največje previdnosti pri pisanju in urejanju listov, ki so v nji izhajali. In med temi je bil tudi naš "Učit. Tovariš", ki je bil vedno na indeksu.

Saj je policija napravila pri predsedniku Zaveze strogo hišno preiskavo, pričakujoč, da bo našla obtežljivega gradiva, ker je bil neustrašen mož, stoječ na celu napredni učiteljski organizaciji in ker je imel sina, ki je odšel v službovanje k bratovi Srbom.

Pozneje sem zvedel, da je bil tudi upravnik s celo rodbino v tistem zloglasnem zapisniku. Radoveden sem, kaj bi se bilo meni zgodilo ob hišni preiskavi, ker — našli bi bili ob steni pri oknu sliko sv. Save in v predalu, pisalne mize nekaj slik kralja Petra I. in razglednic Beograda, ki sem jih bil poslal leta 1911. v spomin svoji rodbini. Bržkone bi se bil moral seliti na Ljubljanski grad in od tam v vojašnico že leta 1914!

Kaj pa je bilo s "Tovarišem"? Deželna vlada ga je hotela kar nakratko ustaviti in le previdnemu in premetenemu posredovanju predsednika naše "Zaveze" se je posrečilo to zlo odvrniti.

Visel pa je nad njim neprestano Damoklejev meč, zlasti mu je sedla na vrat policijska cenzura.

Ker se je število naročnikov zaradi že navedenih razmer tako opasno krčilo, so nastale težkoče glede plačil za tisk, urednika, upravnika in odpravo lista. Zato je bilo vodstvo "Zaveze" primorano odrediti, da je list — mesto tedensko — izhajal le vsakih 14 dni. S tem se je mnogo prihranilo, obstanek listu ni bil več tako hudo ogrožen in — jadrati smo srečno dalje. Izhajali smo kljub vsem hudim zaprekam z največjo previdnostjo.

A tudi naročniki so se, sluteč nevarnost, ki je pretela, lista tem trdneje oklepali. Vsak je storil svojo dolžnost: naročniki so plačevali točno svoje prispevke, upravniki je lahko opominjal in plačeval račune tiskarni in kar je trebalo drugega poravnati. Prav nič se ne sramujemo povedati, da smo odplačali tiskarni ves predvojni dolg, ki je znašal do 6000 K in poleg tega poravnali še vse račune od leta 1914 do 1918.

Kako je torej list izhajal?

Prva — vojna številka — ki je naznala utešitev tiskovne svobode, kolikor jo je še preostalo — je izšla 31. julija 1914. Do 14. avgusta tega leta je izhajal list redno, od tega dne dalje pa — kakor naznala uredništvo — "zaradi nastalih razmer za nedoločen čas vsakih 14 dni." Zaradi te odredbe je leta 1914 izšlo le 43 števk.

Se hujše in opasnejše posledice so se pojavile 1. 1915 po izbruhu vojne z Italijo. Ker je bilo vedno več naročnikov mobiliziranih in je bilo zaradi sovražnosti skoro vse goriško — pozneje i istrsko in tržaško šolstvo prekinjeno ali popolnoma ustavljeno, učitelji do 50 leta pa mobilizirani ali

evakuirani, odpado je zopet nad 300 naročnikov.

To je bil za list nov, še hujši udarec! Toda obupali nismo, niti ne vrgli puške v koruzo.

Meseca junija, julija, avgusta in septembra 1915 je list zaradi "nastalih razmer" izhajal le enkrat na mesec, od 8. oktobra i. l. pa zopet vsakih 14 dni. Skupaj je izšlo to leto le 19 števk.

Od leta 1916 dalje do konca l. 1918 pa je list izhajal redno vsakih 14 dni. Izšlo je: l. 1916 — 26, l. 1917 — 26 in l. 1918 — 29 števk.

Le na ta način smo prejadrali nevarno dobo 1914—1918 in rešili list pogubnih vojnih vplivov in morda — propada.

Navedena dejstva izpričujejo, koliko je list trpel gmotno. A glejte — tovarišice in tovariši:

Vaša neomajna zvestoba do stanovskega lista, vaša požrtovalnost, ki je presegala vse, kar smo pričakovali od vas, je ohranila list v najtežjih časih v dolgih šestdesetih letih. Znani so mi slučaji, — pisma, ki jih še hranim, so živa pričča stanovske zvestobe in kolegialne ljubezni ter zvestobe do lista — ko je tovarišica, plačujoča list mesečno s krono, ki si jo je v težkih časih prehrane takorekoč od ust odtrgala, vztrajala kot naročnica.

V oni zloglasni dobi politične hinavščine, ko so odpadale od nas neznačajne, s podporami kupljene duše, ko so naš in naš list preganjali ne le avstrijski policaji in zbesneli, po odlikovanju in avancementu hrepeneči cenzorji, ki so vohali v vsaki črki in vsaki besedi, naslovljeni naši tiskarni ali našemu stanovskemu glasilu, kri in izdajstvo, vztrajali smo z železno disciplino stanovske zavednosti in bratovske ljubezni vsi kot en mož: naročnice in naročniki kolikor jih je še preostalo, urednik in upravnik.

Konfiskacije "Učit. Tov." v vojni dobi.

Znano nam je bilo, da cenzurirajo vse vojujoče se države precej strogo svoje liste. Vendar ne smemo zgodovini dolžni ostati in pribiti dejstvo, da je odnesla rekord vsej svetovni cenzuri bivša avstrijska politična (ali policijska) in vojaška cenzura. In kako tudi ne — saj je bila Avstro-Ogrska najpobožnejša in najbolj policijska država!

Neverjetno je, kaj vse je preстал že naš ubogi, ponižni in patriotični "Tovariš".

Leta 1914 nam je državna cenzura še nekoliko prizanašala, ker so bile zasežene le 3 notice v 41. številki in v 43. številki del uvodnika ter ves po "Edinosti" posnet članek "Zvestoba za zvestobo". — To je bila le tiskina pred viharjem!

Od leta 1915 pa je začel avstrijski policijski cenzor proti našemu listu kar divjati; zasegel je v 15 števkah nebroj notic, člankov, celo nedolžne pesmice je smatral kot državni nevarne.

Oglejmo si to divjanje av. polic. aparata nekoliko natančneje, prvič: ker bo to nečedno, literarno-rabeljsko početje marsikoga — morda celo bivše urednike, — izmed naših čitateljev v prvi vrsti dopisnike same zanimalo, in pa, da ohranimo to literarno justifikiranje literarni zgodovini.

Ako smo prav poučeni, ima največ teh grehov na vesti bivši višji komisar avstr. drž. policije Mihael Skubl. Naj mu jih odpušča sedaj Nemška Avstrija!

V 1. št. l. 1915 nam je zasegel notico o talcih v Dalmaciji (državna sramota!) in del dopisa o nekem dalmatinskem denunciantu (demoralizujoča državlj. vzgoja!)

V 2. št. je zasežen članek o sporazumu med Slovenci in Italijani — del notice o lex Kolisko — notico o ustavljenem pouku na srednjih šolah v Gradcu — notici o otvarjenju laškega moškega učiteljskega v Gradski ob Soči (koncesija bodočemu sovravniku) in o nemški "Jugendwehr" v Gorici.

Vlado je bilo sram, da je tik pred izbruhom vojne z najpodlejšim sovražnikom nudila pripadnikom te narodnosti kulturne koncesije.

V 4. št. je zasežen uvodnik "Ruska vlada v Galiciji s posebnim ozirom na šolstvo" — članek "Poljaki na pruski državni zbor" — in 5 bridkih resnic podlistka "Iz življenja za življenje".

V 6. št. nam je zasegla odlomek iz dr. Foersterjevega predavanja v Monakovem "Država in pravstveni zakon" — in članek "Rusko šolstvo v Galiciji". — Umevno, da se je policijska vlada bala, če bi Slovenci, zlasti še učitelji, kaj izvedeli, kako so Rusi preosnavljali zanemarjeno gališko šolstvo.

V 7. št. je zasegla člančič "Koliko stane svetovna vojna", ker jo je bilo strah, če bi javnost o tem kaj izvedela.

V 8. št. je zasegla člančič "Proti slovanski Adrijii" — in v 9. št. Erjavčev podlistek "Odšli so!"

V 10. št. je zasegla Ganglovo pesem "Vran", notici "Z bojnege polja" in "Rusko šolstvo v Galiciji".

Celo nedolžni stavek "Zahajajte samo v lokale, kjer imajo na razpolago naš list" je dobil belo krilce, da ga ni bilo več videti.

V 15. št. nam je av. policaj zasegel članek "Nemška moč", ker je razpravljalo o nemških političnih bojnih društvih "Südmarki" in "Schulvereinu". Dalje članek "Govor pameti srca" in notico iz sežanskega okraja, ki govori o šolah ob soški fronti, ki so jih zaprli.

Se hujše je avstr. pol. cenzor divjal v letniku 1916., ker nam je v njem kar v 18. števkah pobelil razne notice, članke in pesmi. Čujmo!

V 1. št. je zasegel odstavek notice o grofu Tiszi in narodnostih na Ogerskem.

V 3. št. del članka "Misli in čustva ves čas od početka vojne", ker je bilo nevarno državi, tako misli radovednim čitateljem razkladati.

V 4. št. del članka "V dvorih slave! Donesek h kulturni zgodovini" — in cel članek "Za avtonomijo narodov".

V 6. št. je bila zasežena Ganglova pesem "Oltar" in del notice "Biti slovenske krvi bodi Slovencu ponos".

V 8. št. odstavek članka "Pot k življenju" in del Erjavčevega pisma v podlistku.

V 10. št. kratek, iskren pozdrav V. Maziljev z bojišča.

V 11. št. zadnji odstavek članka "Nemški program" in listnica uredništva, v kateri se brani neopravičenim zaplembam. Vse zaman! Sila cenz. š. je bila tedaj močnejša od pravice in resnice!

V 12. št. notica o oprostitvi ravnatelja dr. Alajpoviča v Sarajevu — dalje notica o zloglasnem vojnem poročevalcu (recte: denunciantu) prof. Peerzu — in opazka o štajerskem naredbenim listu.

V 13. št. notica glede odluka in zaplemb napisa na škatlicah vžigalice C. M. družbe.

V 14. št. članek "Odprava čl. 19. drž. os. zakona" — in konec notice "Konvikt za ital. otroke na Dunaju".

Zlasti zaplemba zadnje notice je značilna za brezvestno in neusmiljeno početje avstrijskih mogotcev. Ko je naš narod umiral na soški fronti, ko mu je sovražnik in domačin rušil domove in ko je naša begunska deca stradala in umirala v zloglasnih taboriščih v Lipnici, Wagnji in Strnišču p. Ptuj, prav tisti čas je avstr. vlada ustanovila za dijakke ital. narodnosti na Dunaju poseben konvikt ter opozarjala na 120 še prostih mest. Ironično je uredništvo pripomnilo: "Hrano zastojni imajo večkrat tudi slovenski dijaki, ko kibicirajo dobrosrčnim Tirolcem, Dalmatincem in našim Janezom pri menaži v postojankah za soško fronto. Skoraj vselej kaj odpade: enim na Dunaju, drugim doma... kar je bilo seveda zaplenjeno.

V 15. št. je bil zasežen uvodnik "Nemško učiteljstvo v Avstriji" — članek "Položaj predsednika av. poslanske zbornice" in uvod notice "Za skupno delo".

V 16. št. krasno pesem, ki jo je opesnil Nedin Sterad, in sklep pisma v podlistku, ki v njem uredništvo prosi cenzorja obvestila, ako za naš list veljajo kake posebne izjemne določbe glede zaplemb.

Ona zasežena pesem se glasi:

Mati.

O, mati, mati,
tolaži me nocoj
spomin tvoj zlati,
ko strašna smrt
me kliče v boj!

Olej, smrt se bliža...
Za strelom križa
strel se ognjeni topov —
usode klic
in sklep bogov.

O, mati, moja,
naj duša tvoja
pozdrav mi zadnji da,
ko zame luč
umre sveta!...

V 17. št. je bil uradno skrajšan članek "Nova Avstrija" (Jin ni bila vseč, — zato imajo sedaj tako, kakršno so si zaslužili.)

V 18. št. je bila zaplenjena zopet prekrasna pesem Nedin Steradova:

Ranjenec.

Umiram!... bridka smrt
na čelo me je poljubila.
Že čutim hladno groba noč...
O, kje si, moja mlada moč,
da nate se oprt,
ubranim smrtnega vabila?

Težko je pač slovo
od mladih cvetnih let življenja,
ko čisto sreče je nebo!
Ah, gledalo te več ne bo
lepote žejno to oko —
že bliža konec se trpljenja!

Srce mi krvavi —
pod hrastom tam je že pripravljen
med drugimi moj rani grob,
kjer mlad nesreče spal bom rob...
Pomoči za me ni —
ah, kmalu bom vseh ran ozdravljen!

V isti št. je bil zaplenjen tudi članek „Reforma uprave v Avstriji“.

V 19. št. je bil zasežen podlistek „To in ono iz preteklih let“, bičajoč birokratske razmere pri šolstvu bivše Avstrije — in prelepa Gianglova

Napitnica.

Žena koščena stoji, stoji
in čašo ogromno v rokah drži —
časo brez dna,
časo brez vrhá...
V čaši puhti rdeči sok,
namaka tla,
brizga v neba obok!

In žena stoji, stoji
in z glasom prečudnim govori:
„Na tvojo slavo in tvoje zdravje,
velika človeška družina!
Praznuješ človečanstva slavo,
ki ga ne pomni zgodovina!“

V 21. št. je bil zasežen del uvodnika „Dolžnost in pravica“, ki je vsem bivšim rabljem šole in učiteljstva odkrito in pikro vrgla v obraz njih nemoralno in brezvestno početje.

V 23. št. deloma ves uvodni članek z naslovom vred „Ali smo še avstrijski državljani?“ kateri opisuje škandalozno postopanje bivšega c. kr. dež. š. sv. kranjskega pri oddaji razpisanih služb učiteljem. Politična strast in hudobija tedanjih mogočnjakov je protežirala mlade, brez značajne prošilce klerikalnega mišljenja. Delali so krivico celo onim starejšim tovarišem prosilcem, ki so bili v vojni ranjeni in odlikovani, a so imeli na sebi greh, ker so bili značaji našega mišljenja! — V isti št. je bila zasežena i notica „Slovenski irendetizem“.

V 24. št. je bila pobeljena kratka notica „Slovenski irendetizem — kakšen je.“ ker je povedala — Slovence opravljajoči tirolski „Soldatenzeitung“-i, da je slovensko učiteljstvo ob vsem svojem mizerem gospodarskem položaju nabiralo denar za vojne sirote. Torej niti tega nismo smeli javnosti povedati!

V letu 1917. se je av. „furor censors“ nekoliko umiril — zasegel nam je le v 7 številkah razne notice in članke.

V 5. št. je zaplenjen članek „Najprejnejši stan“. V 6. št. del št. „Tvoj je vstajenja dan!“ — odlomek članka „Rešenje“ in članek „Dvojna mera“, ki z ostrim sarkazmom biča politično strast bivšega c. kr. dež. š. sveta kranjskega, da je imenoval začasnim voditeljem v Sp. Šiški najmlajšega ondotnega učitelja, a na Jesenicah na Gorenjskem učiteljico mesto učitelja — v splošem vestniku pa notici „Pa drugod“ in „Pristno madjarsko“.

V 9. št. odstavek članka „Revija“. V 10. št. pretežni del članka „Parlament je sklican“.

V 11. št. notica med kranjskimi vestmi „Nekje na Kranjskem“.

V 12. št. v splošnem vestniku neka notica. V 13. št. notica „Eden izmed najvrlejših okr. š. nadzornikov“ — kritikujoče prestopanje bivšega ljubljanskega šol. nadzornika proti učiteljem, da nekateri zanikrni učenci niso znali na pamet vseh 5 kitic bivše cesarske pesmi.

V 24. št. odstavek članka „Morituri vos salutanti“.

V zadnjem letu vojne dobe 1918 nas je av. cenzor še v 8. številkah ošvrkal.

V 12. št. nam je zasegel odstavek članka „Obletnica zgod. dne troimenskega jugoslovanskega naroda“ — kakor velevala odlok c. kr. polic. ravnateljstva „zaradi vnanjopolitičnih interesov“.

V 13. št. iz članka „Perspektiva mladih“, odstavek „Jugoslovanstvo“, ki pogumno izjavlja, da deželni in državnih meja v tedanji obliki ne poznamo.

V 15. št. iz članka „Perspektiva mladih“ odstavek „Socialno vprašanje, govorč o potrebi razlastitve in odpravi pravic, ki se opirajo na nedemokratske temelje in nedemokratsko pravo.“

V 17. št. dva odstavka članka „Slovensko učiteljstvo za jugoslovanstvo“.

V 18. št. odstavek v poročilu „Slovanški drevi v Ljubljani“ in del kritike o Skalnemnetovem prevodu knjižice „Cesar Karol I.“

V onih dneh je priklopala beda našega stanu do viška, pripravljalo se je nekaj, česar tedanji mogotci v deželnem dvorcu in v vladni palači niso nič kaj radi slišali — splošna stavka učiteljstva. Zato nam je av. policija prepovedala protestni shod in zasegla kratko notico v tej št., glasečo se:

Od ust do ust vsega kranjskega učiteljstva gre sedaj samo ena beseda. Kratka je in jedrnata. Glasi se — štrajk!

V 19. št. opomba k članku „Shod kranjskih učiteljev — prenovčan“, govorč o prepovedi učiteljskega protestnega zborovanja, z ozirom na neznošni položaj in draginske doklade, ki jo je izdalo c. kr. policijsko ravnateljstvo.

Med avstrijskim učiteljstvom je, že vrelo. Učiteljstvo je bilo tako pogumno, da se je postavilo kljub vsem policijskim odredbam v bran tedanjim nasilnikom. To

kaže dejstvo, da je i primorsko učiteljstvo nastopilo pot stavke. Tako vest širiti med itak razburjeno in na vse pripravljeno kranjsko učiteljstvo je smatral cenzor za skrajno nevarno, zato nam je zaplenil ves v 20. št. priobčeni, takrat aktualni članek „Stavka primorskega učiteljstva“.

V 21. št. je bil pobeljen članek „Poziv narodnega sveta“ in zasežena notica „Persekucija srednješolskih ravnateljev“, ki je poročala o poslednjem divljanju Kalteneggrovim proti bivšima ravnateljema realk v Ljubljani — Corra — in dr. Lončarju v Idriji.

Ako ob sklepu še omenjam, da je vsebovalo prvo po c. kr. av. policijskem ravnateljstvu odprto in cenzurirano, na naslov upravnništva došlo pismo, v katerem je vohala bivša av. policija bogve kako izdajstvo, le izkaz prispevkov neke štajerske šole za — „Rdeči križ“ — sem odvalil precej težek kamen, ki mi je pet let težil srce.

„Tovariša“ ni ugonobila ne politična neznajnost odpadlih tovarišev in tovarišic, ki v novjšem času s škesanim „pecavi“ prihajajo zopet pod okrilje Zaveze, in ki so za skledico politične leče s Sušteršič-Lampetove mize zatajili svoj moški in ženski značaj in najdragocenejšo, kar krasi stan učiteljski: značajnost; ni ga potrla prebrisano in hinavsko-zahrbno rovarjenje naših stalnih in starih prijateljev — klerikalcev in ne moč vseh bivših avstrijskih policajev in cenzorjev — stal je kot hrast šestdeset let — in bode stal i v bodočnosti neomajen in nevstrašen — na braniku za čast in svobodo narodne šole in našega stanu.

Navedena dejstva izpričujejo, da je cenzor v preteklih letih mnogokrat mrcvaril naš list objektivno, nikdar pa v dolgi dobi 60 let, in tudi v dobi najhujših persekucij ne — subjektivno. Sanjalo se nam je, da smo prijadrali v novo državo, kjer bodo naše besede in sodbe resno upoštevali, saj smo vedno hrepneli le po resnici. A varali smo se!

Kako se godi „Tov.“ v obljubljeni deželi.

Naš list roma celo tja v „Obljubljeno deželo“, kjer imajo razni policaji in ovaduh 20. stoletja čudne navade. Pripovedujejo javno in bjejo se na prsi, češ: mi smo največji demokratje v novo in težko pribojeni demokratski državi! A glejte — nek paša „Obljubljene dežele“ in pristaš tiste stranke, ki je šolstvu in učiteljstvu toliko naklonjena kolikor pes — česnju, ukaže tik pred neprostopoljnim slovesom in preden je še pospravil šila in kopita, naj zgrabi sodnik tiste dežele odgovornega urednika našega lista pošteno za ušesa, ker se je „Tov.“ predrznil natančneje opisati zaradi malomarnosti obnošeno in zastarelo — suknjo nekega pokrajinskega poglavarja „Obljubljene dežele“.

In, mislite, da se je oni sodnik kaj obotavljal naprtiti našemu odgovornemu uredniku vso težo kaz. § 103. zakona „Obljubljene dežele“, ki je bil po zloglasnem vzorcu prirejen recimo za roparje Albanije in Makedonije, in ki je pred tremi meseci „vestno“ prebral oni dopis, ki krtaci umazano suknjo onega poglavarja, pa v njem ni našel prav nič pregrešnega? Prav nič! Izvršil je vso justifikacijo prav po vzorcu kakega kadija.

To pa je le pravljica iz juristske prakse 20. stoletja in uganka, ki jo hoče „Tovariš“ ob pravem času in na pravem mestu pojasniti.

Vojaški vpoklici in „Učit. Tov.“

Rekli smo že, da je bil „Tov.“ obstanek ogrožen tudi zaradi upoklicev naročnikov. Že leta 1917. je naš list v 7. in nadaljnjih številkah objavljaj članek o mobiliziranih tovariših, ki pa ni bil popolen.

V letnem poročilu o kranjskem šolstvu za l. 1915. citamo, da je bilo do zadnjega prebiranja istega leta mobiliziranih le na Kranjskem 206 učiteljev, t. j. 41,4%. Pozneje so prišli do prebiranja še starejši letniki do vstetega l. 1865. torej 50. letnik. Zato lahko trdimo, da je bilo okrog 350 kranjskih učiteljev mobiliziranih.

In niti v tem slučaju, ko je šlo za življenje narodnih pionirjev in za obstanek njih rodbin, ni poznala krivična in brezsrčna avstrijska uprava usmiljenja.

Ko je meseca julija 1916 mestni šolski svet ljubljanski predložil c. kr. dež. šol. svetu izkaz in prošnjo za oproščenje nekaterih starejših učiteljev, se je tedanji poročevalec d. š. sv. Kaltenegger, prejemši akt v rešitev, baje izrazil: „Was die Lehrers, die jetzt rein nichts zu tun haben und nur herumfaulenzen, sollte man befreien? Die ganze Lehrerschaft Krains gehört in die Schützengraben!“

Zato mu je prišlo, da je odhajalo vedno več učiteljev v vojaško službovanje, in da so se šole zapirale. Toda, ko bi se vsaj v tem prerensnem slučaju merilo vsem z enakim merilom! Ne! tudi tu se je pojavil zli duh in upliv Sušteršič-Lampetove dobe. Ko so morali odhajati 50 let in starejši učitelji Zavezarji k vojakom, pasli so mlajši tovariši in pristaši S. L. S., pod

pretvezo neobhodne potrebe doma, le nobo in se norčevali iz nas starejših, češ: „Mi klerikalci smo „frej“, vi liberalci pa delajte in garajte!“ Dobesedno tako se je izrazil o piscu teh spominov mlajši tovariš Slomškar, čvrst, mlad in zdrav fant, ki sem ga, prišedši od vojakov, l. 1917. moral nadomeščati.

Ko je bila zaukazana mobilizacija, je šlo takoj mnogo naših vrlih tovarišev v vojno službo. Zapustili so kar čez noč svoj ljubljani dom, starše, ženo in otroke. Kmalu za temi so odšli novi tovariši že pri prvih, mnogo zopet pri naslednjih vojaških prebiranjih pod orožje. Mnogi izmed teh je dal cvet svojega življenja — svojo srčno kri za naše osvobojenje.

Noben stan ni dal odstotno toliko mož pod orožje, kakor učiteljski stan! V teh učiteljskih vojni vrstah si videl marsikaj nepojmljivega. Tu mlad neizkušen tovariš v cvetju življenja v svetli častniški uniformi, tam zopet star in častiljiv učitelj pod pezo let v navadni prostaki obleki!

Strašne so bile žrtve, ki jih je zahtevala ta bratomorna vojna od vseh stanov, ali z mirno vestjo lahko trdimo, da je prispevalo učiteljstvo relativno največji kontingent vseh žrtv, bodisi v strelskem jarku, bodisi v zaledju. Vsaka akcija v prid vojne, ali kar je bilo z njo v zvezi, se je naprtila najprej na rame učitelja in šole.

Padli tovariši v vojni.

Ni še natančno dognano, kateri in koliko učiteljev je padlo na bojnih poljanah ali umrlo zaradi ran in bolezni v teh letih strahote, vendar lahko trdimo, da znaša njih število čez 30% vsega mobiliziranega slovenskega učiteljstva.

Da ohranimo imena padlih tovarišev, ki so se borili neposredno za naše osvobojenje, v častnem spominu, jih navajam tu, kolikor sem mogel njih imena posneti po našem listu od l. 1914. do 1918.:

1. Pavel Kural, učitelj v Šmarju in rez. kadet, padel v bitki pri Grodeku.
2. Jakob Hrnko, učitelj v Dramljah in rez. poročnik, umrl vsled bolezni v vojni bolnici v Gradcu.

3. Sebastijan Krotky, učitelj v Poljčanah, utonil 9. septembra 1904 v Drini pri umiku avstrijske armade.

4. Herman Rudež, nadučitelj v Dekanih, podlegel 10. okt. 1915 koleri, ki jo je nalezl na sev. bojišču, v Kremsu.

5. Valentin Zavbič, pom. učitelj v Trbovljah in enol. prostovoljec, padel 18. okt. 1915 na sev. bojišču.

6. Valentin Sinković, začasni učitelj v Pobrežju pri Mariboru, padel meseca decembra 1915 na sev. bojišču.

7. Ivan Ličar, učitelj v Brežicah, umrl meseca dec. 1915 v voj. bolnici v Zaplati vsled legarja, ki ga je nalezl na južnem bojišču.

8. Josip Kranland, nadučitelj v Belipeči, umrl 16. dec. 1915 v rezervni bolnici v Miškovcu.

9. Franc Kuhar, učitelj v Pirničah in rez. poročnik, padel 27. nov. 1915 pri Valjevu v Srbiji.

10. Maks Furlan, učitelj v Šmihelu pri Postojni, umrl m. dec. v Srbiji.

11. Rudolf Teršič, učitelj v Voglarjih pri Gorici, padel na juž. bojišču.

12. Josip Moharčič, učitelj v Sežani, umrl 25. aprila 1915.

13. Alojzij Koprivec, nadučitelj iz Selc, padel na sev. bojišču.

14. Štefan Kacijan, učitelj v Gorjah pri Beljaku in enol. prostov., padel 25. maja 1915 kot prva žrtev vojne z Italijo.

15. Karel Hlebec, nadučitelj v Vel. Ubelskem, umrl 4. aprila 1915 v ruskem ujetništvu.

16. Valentin Terčon, učitelj v Volčji Dragi, padel na ital. bojišču.

17. Vojeslav Križ, učitelj v Zavrcih pri Ptuj, umrl 20. marca 1915 v vojaški bolnici v Przemslu.

18. Mirko Šiškov, učitelj v Lovinjaku v Istri, umrl v ruskem ujetništvu v Bugučaru.

19. Franc Horvat, učitelj v Št. Ulrihu na Koroškem, padel 16. avg. 1915 na italijanskem bojišču.

20. Gustav Svetlin, učitelj v Konjicah, umrl v ruskem ujetništvu.

21. Vekoslav Brojan, učitelj v Istri, padel na sev. bojišču ob Dnjestrju.

22. Emil Zeilfofer, učitelj v Poljčanah, padel na ital. bojišču.

23. Jakob Meršek, učitelj na C. M. šoli v Trstu, padel 11. julija 1915 na italijanskem bojišču.

24. Mirko Kovačič, učitelj v Selnici ob Dravi, padel na ital. bojišču 19. oktobra 1915.

25. Anton Turk, učitelj C. M. šole na Blanci v Gorici, padel 25. okt. na Doberdobski planoti.

26. Leopold Azman, nadučitelj v Žabnici pri Škofji Loki, umrl vsled ran,

¹ Da nihče o tem ne dvomi, hranim uradni akt, ki to dejstvo izpričuje, in ga po potrebi objavim.

dobljenih na soški fronti, 19. nov. 1915 v voj. bolnici v Kranju.

27. Rajko Novak, učitelj na rudniški šoli v Idriji, padel 7. okt. 1915 na rus. bojišču.

28. Julijan Gerdol, učitelj v Trstu in rez. praporščak, umrl vsled ran, dobljenih na italijanskem bojišču.

29. Srečko Vilfan, učitelj v Knežaku, padel 10. dec. 1915 na Doberdobski planoti.

30. Andrej Suhadolnik, učitelj v Kranju in rez. praporščak, padel na Doberdobski planoti mes. decembra 1915.

31. Maks Križman, učitelj v Št. Vidu pri Planini, umrl 22. dec. 1915 v Sevnici vsled bolezni, ki si jo je nakopal v voj. službi.

32. Emil Žan, učitelj na Viču, padel na južnem bojišču.

33. Rudolf Delakorda, učitelj v Teharjih, utonil kot vojak v Savinji 3. januarja 1916.

34. Franc Sušnik, učitelj in enoletni prostovoljec, umrl kot vojak v Rotenmanu.

35. Ivan Sedmak, učitelj v Iloku v Istri, padel na braniku naše slovenske Gorice.

36. Franc Pirc, učitelj v Žužemberku, umrl vsled bolezni, ki si jo je nakopal v vojaški službi.

37. Franc Čater, učitelj v Ponikvi ob juž. žel., padel 4. maja 1916 na tirolski fronti.

38. Stanko Terdan, učitelj v Otaležu, umrl v vojaški bolnici v Földviközu na Ogrskem vsled bolezni, ki si jo je nakopal v vojaški službi.

39. Julij Friedl, učitelj v Slivnici pri Mariboru, padel kot poročnik na ital. bojišču.

40. Žiga Kastner, učitelj na Koroškem, zaveden Slovenec, padel v bitki pri Černelici na sev. bojišču 10. avgusta 1916.

41. Jurij Šumnik, učitelj in poročnik, padel na ital. bojišču.

42. Rudolf Čuk, učitelj v Proseku, padel 5. jul. 1916 na ital. bojišču.

43. Karel Vanič, učitelj v Krškem in enol. prostovoljec, padel 22. jul. 1916 na tirolski fronti.

44. Alojzij Ivanetič, učitelj in rez. praporščak, padel 13. avg. 1916 na sev. bojišču.

45. Maks Viher, pom. učitelj v Mariboru in rezervni poročnik, padel 10. sept. 1916 na italijanskem bojišču.

46. Fran Vončina, učitelj v Žireh in enol. prostovoljec, padel 7. avgusta 1916 na ruskem bojišču.

47. Ivo Valtrich, učitelj na Jezerskem in rez. poročnik, padel na italijanskem bojišču.

48. Alojzij Hanin, učitelj v Kotljah in rez. praporščak, padel na tirolski fronti.

49. Martin Gosak, učitelj v Gorici, padel na ital. bojišču.

50. Fran Komel, učitelj v Temešnjah na Tolminkem, umrl v voj. bolnici na Dunaju vsled ran, dobljenih na sev. bojišču.

51. Srečko Kavčič, učitelj v Rakitni in rez. por., padel pri Komu 18. jan. 1917.

52. Karel Wider, učitelj v Ljubljani in rez. praporščak, umrl 5. sept. 1917 v Podgorici v Črni Gori.

53. Janko Muha, učitelj in rez. poročnik, padel na Sv. Gabrijelu 11. sept. 1917.

54. Mihael Dolenc, učitelj, padel na Sv. Gabrijelu, 11. sept. 1917.

55. Engelbert Podgornik, učitelj, padel na Sv. Gabrijelu, 11. sept. 1917.

56. Rado Svete, učitelj v Ljubljani in rez. nadporočnik, padel na Sv. Gabrijelu, 11. sept. 1917.

57. Josip Zemljich, učitelj v Selnici ob Dravi in rez. poročnik, umrl v Rotenmanu.

58. Viktor Sosič, učitelj na Opčinah, umrl 24. okt. 1917 vsled bolezni, ki si jo je nakopal v vojaški službi.

59. Jožef Rosi, učitelj pri Sv. Jurju ob Ščavnici, in rez. praporščak, padel 18. okt. na koroški fronti.

60. Egon Jezeršek, učitelj na C. M. šoli v Trstu in rez. poročnik, padel 15. nov. 1917 ob Piavi.

61. Leopold Marn, nadučitelj v Grosupljem in rez. prap., bil mes. decembra 1917 zahrbtno ustreljen v Črni gori.

62. Alojzij Graher, učitelj v Ljubljani in enol. prostovoljec, umrl v garnizijski bolnici v Ljubljani 6. februarja 1918.

Koliko naših mladih tovarišev, ki so, komaj prihajajoč iz učilnic, ki tu niso navedeni, je pustilo svoje mlado življenje za naše osvobojenje!

Vsem našim umrlim tovarišem, ki so darovali cvet svojega življenja in prelili svojo srčno kri za naše osvobojenje in ujedinjenje, velja Gregorčičev poslednji pozdrav:

„O, naj jim pokoj bo, naj jih ljubeče, obseva žar neskončne božje sreče! Vpoklic glavnega urednika „Učit. Tov.“

Med prvimi borci za naš stan, ki so se morali odzvati bojnemu klicu, je bil tudi takratni urednik in duša našega lista, Engelbert Gangl.

Bil pa je tudi med prvimi vojnimi žrtvami — pri Sv. Luciji na Goriškem je, stražer železniško progo, ponoči padel v železniški jarek in si zlomil, k sreči le — levo roko. Poslan v bolnico in pozneje na dopust, je toliko okrevljal, da je vršil zopet svoj učiteljski poklic. Ali kljub zdravniškemu izvidu in zatrdilu, da je za daljno vojaško službo z orožjem nesposoben, so ga 1. 1917 pri naknadnem prebiranju iznova upoklicali in moral je zopet v vojaško službo tja v Radgono, kjer je prebil nekaj mesecev. Pametni vojaški zdravnik je končno le izprevidel, da je za vojno službo nesposoben in vsled izjave superarbitrirske komisije v Gradcu je bil odlovljen iz najljepšega — vojaškega stanu.

Toda še med resno vojno dobo ni počivala hudobna klerikalno-nemška politična zveza, ki je, da bi se Gangla kot nevarnega politika, ki je vedno z bistrim sokolskim očesom stal na straži za šolstvo in naš stan, iznebila, odpravila najprej pripravljajni razred na idrijski realki in vsled tega potem dosegla njegovo premestitev v Trst.

Ves čas, odkar je bil Gangl v vojni službi in pozneje med njegovim prebiranjem, je vodil uredništvo našega lista prezaslužni „Zavezi“ predsednik, tovariš in sedanjí ravnatelj meščanske šole, Luka Jelenec.

Vpoklic upravnika „Učit. Tov.“

Sedaj je moral priti na vrsto le še upravnika našega lista. In prišlo je, kar je moralo priti!

V absolutistični vojni dobi, ko ni bilo parlamenta in je vladala le dvorna kamarija in generaliteta, so vojno dolžnost črnovojnikov podaljšali kar na kratko do 50. leta.

Meseca maja 1915 smo dobili vsi črnovojniki in dr. moški do 50. leta, poziv, naj se zglašimo pri mestnem vojaškem uradu. Tam smo prejeli črnovojniški legitimacijski list in šli smo — kakor politiki — in kakor poje narodna:

Klobuk ima na glav',
za njim pa listek bel,
ta listek tako prav',
da cesar ga — bo vzel —

vsak na svoj dom. Doma pa so tarnale in jokale žene in številni otroci: „Jezus, kaj bo?“

Dne 5. junija 1915 smo se morali zglašiti vsi legitimirani k prebiranju v Mestnem domu.

„Sposoben!“

Dne 24. dec. 1915 je bil razglašen poziv, naj se zglašijo v dejansko črnovojniško službo potrjene moštvo letnikov 1865, 1866, 1867, 1869 in 1870.

In 21. januarja 1916 — bil je ravno petek — dan nesreče — sem, poslovec se od pokojne žene in štirih nedoraslih otrok — dva sinova sta se borila že par let na raznih koncih bivše monarhije — odšel v šentpetersko vojašnico, kjer so nas preštevali in pregledali do zopetnega zdravniškega pregleda in nas po stari vojaški navadi pustili v brezdelju postopati po dvorišču do 5. popoldne. Bili smo že v vojaških kleščah in nihče ni smel iz vojašnice. In tekli so nadaljni vojaški dnevi.

Žena, ki je po mojem odhodu prevzela in z vnujo in natančnostjo opravljala upravniške posle „Tovarišev“ in ki že prej ni bila dosti zdrava — pomisliti treba, da je vzgojila osem otrok — je nenadoma hudo zbolela.

Dne 14. marca ob pol 12. uri sem dobil usodno brzojavko, naznanjujočo, da mi je blaga žena zaspala isti dan zjutraj ob 4. uri za vselej.

Z odlokom graškega vojaškega poveljstva z dne 1. maja 1916, št. 65.784, sem bil za nedoločen čas poslan na dopust, s katerega se nisem več vrnil.

Priporjena zmaga — svoboda!

Da govorimo z našim prvim voditeljem, ki so ga dela, ki jih je ustvarjal za nas in naš narod, privedla na sedanje odgovorno mesto:

„V tem strašnem času prelivanja človeške krvi, ko so zbesnela in razdivjala malone vsa človeška čustva, sta učitelstvo in njegov stanovski list „Učiteljski Tovariš“ visoko dvigala prapor neomadeževane časti naprednega slovenskega učiteljstva in našega šolstva, ki sta ostala vzlic vsem grozotam in razpaljenim strastem onih dni kot zelen otok v puščavi, budeč v nas globoko vero, da vrne naše delo v šoli in zunaj nje narodu in domovini vse, kar mu je moralne in materialne škode povzročila neusmiljena sila teh strašnih let.

Ako nas niso uničila in potrla štiri leta strahote, nas ne uniči nobena sila več, pa naj se zgodi karkoli!

„Učiteljski Tovariš“, ki je kljub težkim razmeram, ki je v njih sponah ječalo šolstvo in učiteljstvo v stari Avstriji, skozi dolgo dobo šestdesetih let delal in bode delal za neodvisno delo našega šolstva ter materialno in moralno neodvisnega učiteljstva v blagor kulturne in gospodarske osamosvojitve slovenskega naroda, ostane tudi v bodočnosti zvest svojim načelom. Na teh se ne da ničesar preduragati, ob teh ni nobenega popuščanja in barantanja, nobenih kompromisov in nič obotavljanja, ker ni nobene naloge in nobenega smotra, ki bi ju smeli in hoteli postaviti pred narodno bodočnost, ki raste iz naših del, — iz izceljenih naših ran, iz prelite naše krvi in iz naših grobov!

Kdor je z nami ene misli, ostane z nami, kakor je bil doslej! Kdor pa ne, mimo in preko njega pojdemo naprej po isti poti, ker smo in hočemo ostati pionirji slovenske kulture!“

Danes, ko štejejo naše neomajne vrste do dvajsettisoč kulturnih borcev, pripravljenih prejšnjim zastaviti vse svoje duševne — in če bo trebalo, i fizične sile v dobrobit troedinega naroda, danes kličemo in pojmujemo lahko z ono mladeniško navdušenostjo, kot pred 35 in več leti:

Bratje, v kolo se vstopimo,
v „Zvezi“ dajmo si roke!
Jugoslaviji prisezimo,
zvesto zmer' ljubiti se!

JAKOB DIMNIK:

Naša gospodarska organizacija.

Napredno učiteljstvo ne more nikdar podležiti, ker ima tako izvrstno organizacijo, toliko koristnih in dohodljivih stanovskih institucij in toliko delavnih sil, ki so oprele in koreninijo v idealni stanovski zavesti in ljubezni.

Dr. Josip Kušar.

Gospodarska organizacija našega stanu je tista gonilna moč, ki nas veže in druži v nepremagljivo četo, nam daje znak življenja, moč za obstanek in odpor no silo proti nasprotnikom nas samih in našega stanu. O naši gospodarski organizaciji sem pisal in obširno razpravljaj pred desetimi leti, ko smo slavili 50 letni jubilej „Učiteljskega Tovariša“ in sicer v 1. (jubilejni) številki Učit. Tovariša, ki je izšla dne 7. januarja leta 1910. Drugič sem pisal o naši gospodarski organizaciji dne 5. septembra leta 1913, v 36. številki Učit. Tov. ki je bila posvečena 25 letnici naše „Zaveze“. Zato opozarjam čitatelje Učit. Tovariša na ti dve številki našega glasila. Danes omenjam posamezne točke naše gospodarske organizacije le bolj na kratko, kar se tiče zgodovine in namena, pač pa hočem dostaviti k vsaki instituciji nje vrednost, da bomo približno vedeli, kako močna je naša gospodarska organizacija, pa ne samo v Sloveniji, temveč v celi Jugoslaviji. Le-ta obstoji iz naslednjih institucij, združenj in društev:

1. Društvo v pomoč učiteljem, njihovim vdovam in sirotam na Kranjskem (Vdovsko učiteljsko društvo) ima K 125.000:— premoženja. To društvo plačuje vdovam članov letno 200 K pokojnine do smrti, sirotam po očetu 60 K, sirotam po očetu in materi pa letnih 100 K vzgojnine do 19. leta. Društvo je bilo ustanovljeno leta 1860.

2. Društvo za zgradbo učiteljskega konvikta v Ljubljani, ustanovljeno leta 1895, ima 120.000 K premoženja. Namen tega društva je povedan že v naslovu.

3. Ustanova za učiteljske sirote na Kranjskem ima K 14.000 premoženja. Iz obresti se podpirajo učiteljske sirote, ki študirajo v Ljubljani. To ustanovo je ustanovilo „Slovensko deželno učiteljsko društvo v Ljubljani“ leta 1895, ter jo je leta 1898. odstopilo v oskrbo in oddajo „Društvu za zgradbo učiteljskega konvikta“.

4. Učiteljska Samopomoč izplačuje takoj po smrti vsakega člana njegovim dedičem tolikrat po 2 kroni, kolikor ima društvo članov. Danes ima društvo 20.000 kron premoženja: ustanovljeno je bilo leta 1898.

5. Hranilnica in posojilnica Učiteljskega konvikta v Ljubljani, registrovana združba z omejenim jamstvom. Zdrružni delež znaša 50 K. Zdruga, ki je začela poslovati leta 1904., ima 20.000 K rezervnega sklada. Vsakoletni čisti dobiček je namenjen Društvu za zgradbo učiteljskega konvikta.

6. Učiteljska gospodarska in kreditna zadruga v Celju, reg. zadruga z o. j., ustanovljena leta 1911, naročuje članom časopise in razne gospodarske potrebščine proti mesečnemu odplačevanju; sprejema in obrestuje hranilne vloge in dovoljuje posojila. Deleži so po 10 K. Nje premoženje znaša 10.000 K.

7. Društvo „Narodna Šola“ v Ljubljani podpira slovenske šole s samoučili ter prispeva svojim članom (šolam in učiteljem) za samoučila po 10 % od društvenega premoženja, ki znaša danes 12.000 kron. Ustanovljena je bila „Narodna Šola“ leta 1871. v Idriji. Med ustanovniki je bil tudi oče deželnega predsednika v Sloveniji, Gregor Žerjav, ki je bil takrat sodnik v Idriji.

8. Društvo v pokojnih učiteljev in učiteljic na Kranjskem daje zapuščenim članov ob smrti tolikokrat po dve kroni podpore, kolikor ima društvo članov. Društvo, ki se je ustanovilo pred osmimi leti, ima 5000 kron premoženja; sedež društvu je v Ljubljani.

9. Društvo slovenskih učiteljic v Ljubljani, ustanovljeno pred petnajstimi leti, daje bolehnim članicam podporo; premoženja ima 5000 kron.

10. Učiteljska tiskarna, r. z. z. o. j., je začela poslovati dne 2. julija 1906. leta. Misel o učiteljski tiskarni se je porodila v glavi sedanjega višjega šolskega nadzornika E. Gangla, ki jo je najprvo razodel podpisancu. To je bilo leta 1898. Čakali smo na ugodno priliko, da nam je bilo mogoče to misel, ki je našla med učiteljstvom splošno odobravanje, uresničiti. Ta prilika se nam je nudila leta 1905, ko je bila na prodaj Kleinova tiskarna. Da bi ne zamudili te prilike, je na splošno željo učiteljstva sklical preds. „Zaveze“ tov. L. Jelenec v Narodni dom učiteljski shod, na katerem je poročal o veliki važnosti lastne tiskarne za učiteljski stan. Jelenčevo izvrstno poročilo je vzelo prisotno učiteljstvo z velikim odobravanjem na znanje in poverilo svoje voditelje, da se takoj pogode z lastnico Kleinove tiskarne, vdovo Kleinovo. To se je zgodilo dne 20. maja leta 1906. Ta dan so se zbrali predsedniki okrajnih učiteljskih društev s Kranjskega v posebni sobi pri „Zlati ribi“ ter se pogodili s Kleinovo vdovo za 48.000 kron. Stavil se je takoj začasni upravni odbor, ki je izbral predsednika Zaveze tudi za načelnika tega odbora. Načelniku se je poverila tudi sestava pravil za to našo najnovejšo zadrugo. Prvo leto je imela tiskarna svoje prostore v Kleinovi hiši v Stritarjevi ulici. Ti prostori so postali pretesni, zato smo se preselili leta 1907. v Gradišče št. 4. Pa tudi tu smo bili kmalu na tesnem. Mislili smo začeti na lastno stavbo. Tovarišema Fr. Črnogoju in pokojnemu Karlu Widru se je posrečilo kupiti od Julija Kleina v Franciskanski ulici veliko hišo s prostornim vrtom. Na tem vrtu smo zgradili leta 1910 svoj lastni dom, moderno stavbo za tiskarno, ki smo jo opremili z najmodernejšo tiskarsko opravo. Vrednost tiskarne z obema hišama znaša danes dobra dva milijona kron.

Danes ima „Učiteljska tiskarna“ te-le oddelke:

- zaloga šolskih in drugih tiskovin;
- tovarna šolskih zvezkov;
- knjigovoznica;
- knjigotlačnica in prodajalna šolskih potrebščin;
- tovarna učil (se pravkar snuje).

Tiskarna se lepo razvija in ima vedno več prijateljev in vsi tisti nevoščljivci in škodoželjni ljudje, ki so se na vso moč prizadevali, da bi uničili to našo zadrugo, so si pomlili zobe ob njeni železnobetonski stavbi.

Prvi delež za tiskarno je podpisal in plačal pokojni dobrotnik slovenskega učiteljstva, nadučitelj Josip Trajven, ki se jo je spomnil tudi v svoji oporoki. Čisti dohodek, ki ga bo donajala naša tiskarna, se bo uporabljal v podporo učiteljskim potrebam v društvom, institucijam in zavodom. Zato pa: Naj živi, cvete in raste Učiteljska tiskarna!

11. Učiteljski zdraviliški dom. V dogovoru smo, da v prav lepem zdravilišču v Sloveniji kupimo za 300.000 K lepo hišo, v kateri je 28 opremljenih sob. Naš pooblaščenec, ki je član upravnega odbora Zaveze, sklepa pogodbo, ki utegne biti kmalu gotova. „Učiteljski zdraviliški dom“ bo zadruga z omejenim jamstvom, katere deleži bodo znašali 1000 kron.

12. Kulturna banka se snuje. Pravila so že gotova in tudi gmočna podlaga je zagotovljena. Čisti dobiček ne bo šel v žepe akcionarjem, ampak v kulturne namene.

Iz teh dvanajstih točk obstoji gospodarska organizacija slovenskega učiteljstva, katere vrednost znaša 2.660.000 K.

13. Učiteljsko morsko zdravilišče. Hrvaško učiteljstvo si je postavilo v Cerkevni svoj „Kopališki dom“, v katerem ima tudi slovensko in srbsko učiteljstvo svoje zavetišče.

14. Učiteljski Dom v Zagrebu, v katerem imajo razna hrvaška učiteljska društva svoje prostore in učiteljstvo, ki prihaja z dežele v Zagreb, pa prenočišče.

15. Učiteljski konvikt za otroke hrvaškega učiteljstva, ki se šolajo v Zagrebu, ima svoje krasno poslopje.

16. Hrvatska učiteljska štedna in predjudajna zadruga ima svoje prostore v „Učiteljskem domu“.

17. Učiteljski dom v Beogradu ima isti namen, kakor Hrvaški učiteljski dom.

Iz teh sedemnajstih točk sestoji torej gospodarska organizacija jugoslovanskega učiteljstva, ki je dokaz naše požrtvovalnosti in zavednosti. Mnogo naših težkih prihrankov in mnogo odtegnjenih grižljajev našega vsakdanjega kruha je zalozjenih v tej prekrasni stavbi naše gospodarske organizacije. Veliko so nam pripomogli k tej gospodarski zgradbi tudi mnogoštevilni naši podporniki in dobrotniki, ki se jih spominjamo ob vsaki priliki z veliko hvaležnostjo in ki ostanejo z zlatimi črkami zapisani v zgodovini naše organizacije. Bog jih živi!

FRAN ERJAVEC:

Smotri in pota slovenskega učiteljskega naraščaja.

Mladina, zlasti pa še dijaštvo, je povsod nosilec napredka ter novih idej in stremeljenj, zato se nikakor ne moremo čuditi, če je igralo tudi pri nas dijaštvo v kulturnem in političnem življenju jako važno, pogosto celo prvo vlogo. Ono je bilo vse čase najkrepkejši glasnik narodovega hrepenenja po svobodi in napredku. Iz raznih dijaških društev in krožkov je vedno plantela ona mlada inicijativa, ki je potem tako plodonosno osveževala porajajočo se narodovo kulturo ter kakor Damoklejev meč visela nad glavami polovičarskih in kompromisarskih narodnih prvakov in političnih voditeljev.

Že pri prvih načrtih slovenskega narodnega programa leta 1848 je v najodličnejši meri sodelovalo dijaštvo (graška, zlasti pa dunajska „Slovenija“); ono je bilo prvo, ki se je smelo in odločno uprlo nazadnjaškemu samodržcu dr. Bleiweis (Levstik-Stritar-Jurčič-Levec), dijaštvo je zadalo smrtni sunek preživeli, malo-meščanski kulturi (Cankar - Zupančič) ter odprlo naši literaturi pota v široki svet; dijaštvo je razkrinkalo brezprogramnost stare liberalne stranke ter hinavščino klerikalne stranke (poslanica: „Kaj hočemo?“, „Naši zapiski“) in dijaštvo je gladilo pot političnemu ujedinenju vseh treh jugoslovanskih plemen („Preporod“), čeprav so ga od ene strani preklinjali, od druge pa denuncirali.

V polpretekli dobi se je najglasneje pojavilo naše dijaštvo v javnosti s takozvanim narodno-radikalnim gibanjem. Slovenski politični liberalizem je bil tedaj ob vso moč, ob njem pa je dvigal svojo zmagovito glavo Mahničev klerikalizem, ovit v Krekov kršč. socializem. V tistih letih je privabila našega dijaka na svoje visoke šole zlata češka Praga, kjer je tedaj popolnoma prevladoval Masaryk-Drtinov duh. Slovenski študent, ki je bil dotedaj vaju le dunajskega in graškega buršastva, je stopil v popolnoma novo ozračje. Okrog in okrog njega je živel narod, ki si je z mirzično pridnostjo in železno energijo ustvarjal proti volji vsemogočnega Dunaja svojo lastno kulturo in svojo lastno pozicijo med evropskimi narodi. Naš akademik je opazoval to ogromno delo na kulturnem, političnem, gospodarskem in zlasti še na narodno-obrambnem polju, šel je vase ter se vrgel pod geslom »iz naroda za narod« na samoizobrazbo, da se tako spodobno pripravi na svojo bodočo misijo med svojim zaslužnim narodom. Prenehali so s sabljanjem in popivanjem, prerodili so svoja akademična društva in začeli so izdajati list »Omladina«, ki je klicala dijaštvo k samoizobrazbi ter podrobno delu med narodom. Koristi naroda so jim bile edini kriterij in s tega vidika so presojali tudi delovanje obstoječih političnih strank. Filozofsko so se postavili na Masarykovo stališče, radi so koketirali s svobodomiselnostjo, čeprav so proglasili v svojem programu neko megleno frazo, da je »vera privatna stvar« vsakega posameznika.

Ta velika gesla so potegnili na mah za seboj pretežno večino našega dijaštva, saj je to živel tedaj že nekaj let kar tjavendan brez vsakih večjih smotrov. Povseh, naših srednješolskih zavodih so se snovale tajne nar-radikalne organizacije, kjer se je pridno predavalo in debatiralo, snovale velike načrte in kritiziralo vse naše javno življenje. Vse je vrelo in delalo!

Umljivo je, da se temu gibanju tudi tedanjí učiteljski niso mogli izogniti, čeprav je baš na naših učiteljskih živelih prav malo tozadevnih tradicij. Sicer so učiteljski vedno radi prepevali, muzicirali, časih tudi pesnikovali („Prvi listi“), a kakega sistematičnejšega in globljega pripravljanja na izvenšolsko delo bodočega učitelja vsaj doslej nisem